

Lácza Magdolna

A PARASZTI MŰVELŐDÉS NAPJAINK MEZŐGAZDASÁGI KULTÚRÁJÁBAN

Főhajtás Balogh István munkássága előtt

Bevezetés

Balogh István sokirányú szakmai munkásságában kiemelt jelentőséget tulajdonított származásának, a civis-paraszt őseitől kapott erkölcsi tanításnak. Ez motiválta őt a paraszti művelődés különböző korszakainak feltárásában, a szellemi emlékek, az erkölcsi szokások, a gazdálkodási ismeretek évszázadokat átölelő kutatásában. 1973-ban jelent meg kandidátusi disszertációja *A parasztság művelődése a két világháború között* címmel, amelynek zárógondolatában szomorúan állapítja meg, hogy az átalakuló világban maguk a parasztok tudták legkevésbé, hogy milyen jövőt szeretnének. A parasztok sorsáért fáradozó népi írók elméleteit a nagyüzemi gazdálkodás megbélyegezte egy modern, tudományos eredményeket felhasználó mezőgazdasági kultúra megteremtésének a reményében. A paraszti műveltség azonban újra és újra felszínre tört, szükségképpen átalakult, és legjobbjai az agrárértelmiség küldetését is felvállalták. Ennek a folyamatnak a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei ismertetésével kívánom Balogh István munkásságának egy kis szegletét továbbvinni.

A paraszti művelődés kutatásának személyes motivációi

Szemérmes ember volt Balogh István, családjáról ugyan szűk körben szívesen beszélt, de csak nagyon ritkán hangzott el egy-egy fél mondat, ami a mindenki által látható valóság mögé engedett bepillantani. A műveiben azonban felfedezhetőek azok az őt érintő témák, amelyek a pályaválasztását meghatározták, munkásságának a sokszínűségét magyarázzák. Szerintem ezek közül a legszemélyesebb tanulmányának tarthatjuk *A parasztság művelődése a két világháború között*¹ című művét, amelyben jelzi, hogy „*töretlen úton jár... Sok még a fogalmi tisztázatlanság is*”. Ám ezek közül szinte valamennyit felismerte, okát is látta, sőt azt is tudta, hogy épp a hagyományos paraszti lét megszűnésének, átalakulásának a krónikása. Talán éppen ezért zárta művét a két világháború közötti korszak ismertetésével.

¹ Balogh István: *A parasztság művelődése a két világháború között*. Budapest, 1973. (a továbbiakban Balogh, 1973.)

Ugyanerre az időszakra estek az ő tanulmányainak az évei is. A parasztság továbbtanulási arányairól az említett tanulmányához Földes Ferenc újszerű statisztikai kutatásaiból² merített adatokat, amelyeket alátámasztották saját tapasztalatai. Balogh István ezt így foglalta össze:³ „A parasztság gyermekei magasabb képzésének két lényeges akadálya volt: az egyik anyagi, a másik társadalmi.” A magas tandíjakat egy-egy tehetséges tanuló esetében alapítványok ösztöndíjával támogatták, de ezek az alapítványok az első világháború után tönkrementek. „A gazdasági válság éveiben⁴ egy évi egyetemi tandíj és internátus egy hold föld árával volt egyenértékű. Ennyit pedig még a legöntudatosabb és feltörekvő parasztszülő sem volt hajlandó a bizonytalan kimenetelű egyetemi tanításért áldozni.” Az ő továbbtanulásának is hasonló gondjai voltak, de szerencséjére Ecsedi István múzeumigazgató önkéntes díjtalan gyakornokként, majd 1936-tól állástalan diplomás kisegítő munkaerőként alkalmazta, és közbenjárására ösztöndíjat kapott tanulmányai folytatására, amit a főnöke a saját pénzéből kipótol, valamint a vendéglős barátjánál elintézte, hogy pártfogolja a tanulmányai alatt ingyen ebédet kapjon. Balogh István ezért atyai mentorának tartotta Ecsedi Istvánt, és már nyugdíjas korában többször mondta, addig nem halhat meg, míg erkölcsi kötelezettségét nem teljesítette, és meg nem írta az egykori támogatója életrajzát. Ez a munka Ecsedi István születésének 100. évfordulójára, 1985-ben meg is jelent.⁵ A múzeumban töltött idő nemcsak anyagi, hanem szellemi táplálékkal is ellátta és kutatóvá nevelte, aki a parasztság anyagi és szellemi művelődésének alakulását, a változások feltárását tartotta a legfontosabb kutatási területének. Ezzel függött össze a sokirányú művelődéstörténeti érdeklődése, a régi források iránti megismerési vágya, a kortárs írókkal, történészekkel kialakított barátsága, amely a művelődés társadalmi kérdéseinek kutatójaként is ismertté tette, sőt egy időben a közéleti szereplésbe is bekapcsolta.

A paraszti művelődés értelmezései, változásai

A parasztságnak mint nemzetalkotó osztálynak az ideája a reformkor kiemelkedő gondolkodóinak egyik nagy reménye volt, hiszen a jobbágyfelszabadítással nemcsak a jogból, hanem a tulajdonból is részesülő, polgárosodni képes magyar parasztságot remélték kialakítani, de ez nem valósulhatott meg. Valamennyi okát nincs mód itt elemezni, de néhány sorsdöntő ténytet mégis szükséges. Már a jobbágyság korában is sokféle jogállás létezett, amit nem tudtak az 1848-as törvények teljesen feloldani, és a következő évtizedek modernizációs kísérletei is sorra zsákutcába jutottak, ugyanis az

² Földes Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Budapest, 1941.

³ Balogh, 1973. 67.

⁴ Balogh István ezekben az években járt egyetemre.

⁵ Balogh István: Ecsedi István élete és munkássága. Debrecen, 1985.

okok közül a legjelentősebb problémát a birtokolható termőföld hiánya okozta. A vízszabályozási munkák eredményeként ugyan nőtt a művelhető határ, de olyan új termelési ismereteket, technológiákat igényelt, amelyekkel csak kevesen rendelkeztek. A maga földjén keményen dolgozó parasztság képe azonban erős mítosszá vált, és a nagy nemzeti tragédiák, veszteségek utáni megújulást éppen ettől a korántsem egységes osztálytól várták, a parasztságot nevezve ki a nemzet megtartó erejének. Legalábbis erről szóltak az irodalmi alkotások, a népszínművek, és ezt a bizakodó lelki állapotot használták fel egyes politikusok is. A legnagyobb hatású irodalmi művek közül említhetjük Szabó Dezső *Elsodort falu* című regényének önerőből újrakezdeni és megerősödni akaró hősét, aki egy iskolázott, világot látott, 120 kh-as birtokot öröklő gazda, valójában egykori kisnemesi kultúrával rendelkezik, akinek lehetett esélye középparaszti modern gazdává válni, de a valóságban kevés ilyen gazdálkodó volt. A mezőgazdasági műveltség emelésére történtek kísérletek a két világháború között (új falusi iskolák, gazdatanfolyamok szervezése stb.). De éles ellentmondásként a 20. század első felében meghonosodott az a téves nézet a parasztszármazásúak továbbtanulásáról, amelyet Klebelsberg Kuno miniszter államtitkára, Kornis Gyula fogalmazott meg: *„...egy munkás- vagy parasztyerek, bírjon bár a legkiválóbb szellemi képességekkel, nem mehet értelmiségi pályára, mert családjában hiányzik a történeti értelmiség, illetve kulturáltság. Az értelmiségi foglalkozás nem tehetség, hanem osztályprobléma. Ha akad is egy-egy értelmesebb munkás- vagy parasztfiatal, azt nem kell eredeti közegéből kiemelni, hanem arra kell nevelni, hogy vezetője legyen annak a rétegnek, amelyből származik. Természetesen olyan vezetője, aki nem a fennálló rendszer ellen, hanem mellette foglal állást, esetleg éppen azokkal szemben, akik a rendszer ellen akarnak dolgozni.”*⁶ Sajnálatosan megtévesztő és félrevezető álláspont ez a vidéki iskolarendszer kiépítése és az oktatástól elvárt kultúrpolitikai szemlélet között. Mégis nagyon hatásosnak bizonyult, de újabb problémákat indukált; így a városi és a falusi iskolák színvonalának és az oktatandó anyagnak a különbségét, a továbbtanulási kirekesztődést stb. Következményeként beszűkültek a modern gazdasági ismeretek megszerzéséhez az oktatási feltételek, azaz a társadalmi akadályok éppúgy sújtották a parasztságot, mint az anyagiak.

Ezzel egyidőben a parasztság kutatásának mégis sok kutatója lett, akik világosan érzékelték, hogy nincs egységes parasztság, a parasztságot nem lehet csak a földműveléssel azonosítani, sem a pejoratív műveletlen jelzőt rájuk ragasztani.

A paraszt fogalmi megnevezésére a legismertebb Erdei Ferenc definíciója. „Ez a paraszt: természeti ember, munkás őstermelő, aki mezei szállásokon lakik, külső és belső konvenciók által összetartott egységben él, folytonos és különlegesen rendezett

⁶ Kornis Gyula: *Kultúrpolitikánk irányelvei*. Budapest, 1921. 47.

közlekedésben áll a társadalom felső rendjével és sajátos kultúráját hordoz.”⁷ Ugyanitt magyarázatot is ad, amelyből a parasztság kultúrájához fűzött érveit emelem ki.

Elemi kultúra a parasztságé, ami minden megnyilvánulásával kötve van a termeléshez, és ez a legfontosabb eleme. (Az alkotásaiknak funkciója is volt, pl. népszokások, termékenységarázslatok, fonók stb.)

A következő sajátosság közösségi volta, vagyis még akkor is az egységes paraszti zsinórmértékhez igazodik, ha pl. egy-egy nótafa, mesefa újat alkot, mert azt a befogadók is alakíthatják (és így az egyéni alkotás beolvad a közösség szabályaiba).

Harmadszor nagyon lényeges, hogy a paraszti kultúrát általánosnak mondhatjuk, nincsenek külön művelői és élvezői, mint például a városi kultúra esetében.

Erdei Ferenc saját származása és kutatásai alapján fogalmazta meg ezeket, bár néhány állítása magyarázatra szorult, és vitákat indított el. A paraszti gazdálkodás nemcsak a földművelést jelentette, hanem azt a paraszti munkarendet, kultúrát, életmódot is, ami az egyes időszakokra jellemző volt, miközben úgy változott, hogy magába olvasztotta az évszázados hagyományokat. A parasztságot ma már helytelen lenne csak a falvakhoz kötni, vagy foglalkozásként azonosítani. A családokon belüli mobilitás a különböző foglalkozású és képzettségű családtagok révén a társadalmi rétegek keveredésével járt. A paraszti kultúra továbbélését mégis tapasztalhatjuk azokban a hagyományokban, amelyek életmódunkban, erkölcsi normáinkban újrafogalmazódtak. Ez a kultúra az újabb idők kihívásaival együtt változott, nagy része átalakult, megszűnt, de számos értékét megőrizte, örökítette, és a paraszti munka szakszerűségére és elkötelezettségére a későbbi korokban is támaszkodhattak a földből élők.

A földből élők megnevezést egy könyv címéből kölcsönöztem,⁸ amellyel szeretném megkerülni azt a fogalmi vitát, amely a 20. század második felében lezajlott a magyar gazdaságban és társadalomban, amelyben a falvakban élők számára több a terület- és településfejlesztési, a rurális térségek felemelkedésére alkotott koncepció, az agrárium iparosításához kötődő szervezetekről sokféle megnevezés, terv és kísérlet volt.

Célom inkább az, hogy ezekből a folyamatokból kiemeljem a legmaradandóbb jellemzőt, hiszen a mezőgazdaság iparosításának, a tudásgazdaság e területre való kiterjesztésének, az agráriumnak, a vidékfejlesztésnek a folyamatát most nem kell részleteznem, de azt szükséges meghatároznom, hogy kik körében élhetett tovább a paraszti művelődés. A későbbiekben épp ezért azokat emelem ki, akik közel maradtak a mezőgazdasághoz, a vidékhez, és a közelmúlt társadalmi tagozódásában, mindennapjaik formálásában is szembetalálják magukat a múltbeli problémákkal.

⁷ Erdei Ferenc: *Parasztok*. Budapest, 1938. <https://mek.oszk.hu/04700/04700/html/erdeiparaszt0010.html> Letöltés: 2021. 01. 02.

⁸ *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Szerk. Kovács Katalin. Budapest, 2016.

A rendszerváltások hatása a mezőgazdaságban

A 20. századra a parasztság szerkezetében megfigyelhető átalakulásnak az ország egyes tájegységein más-más jellemzői voltak, a múlt század első felében az egyik póluson a dunántúli birtokos, árutermelő parasztságot találjuk, a másikon pedig a tiszántúli nagy uradalmak földnélküli cselédei próbálkoznak. A termelés technikai mutatói is a Dunántúlon és a hozzá közelebb lévő területeken voltak jobbak, míg a rossz birtokmegosztást követte a Tiszántúlon az olcsó és elavult termelési technológia és az ebből levezethető minőségileg elmaradottabb életmód. Mindenütt volt egy relatív fejlődés, de az ország régiói között a különbségek megmaradtak, így az elmúlt 60-70 év legnagyobb kihívása az volt, hogyan lehetne az adott politikai környezetben az anyagi és a társadalmi viszonyokat javítani.

A második világháború után a magyar mezőgazdaságot, és ezzel együtt a falvak lakosságának az életét, politikai nyomásra többször átszervezték. Napjainkig három nagy átszervezést éltek át. 1945–1948 között még a földosztás lelkesedéséből merítve erőt egy új parasztpolgári felemelkedés reményében éltek, de rövidesen megkezdődött a szocializmus alapjainak a lerakása, a szovjet típusú pártállam korszaka, amelyet érdemes legalább két korszakra osztanunk, az 1956 előtt Rákosi által uralt időre és a forradalom utáni Kádár-korszakra.

Az első szakaszban a kulákozás, a beadási rendszer stb. nehezítette a megélhetést.

Ha a Balogh István által említett, a parasztságot sújtó két tényezőből indulok ki, ekkor sem az anyagi, sem a társadalmi elismertség nem javult. Igaz ugyan, hogy az iskolázottság növelésére már 1946-ban bevezették a nyolc osztályos általános iskolát, de az 1948. évi 33. törvény kimondta a községi és egyházi iskolák államosítását, így a közoktatás pártpolitikai irányítás alá került, és a rövidesen nyíltan meghirdetett kultúrforradalom célja a társadalom tagjainak a szocializmus szellemében történő átnevelése lett. Ez a demokratikusnak mondott rendszer számos pedagógust bocsátott el, és származásuk alapján nemcsak az „osztályidegenek” gyermekeit igyekezett kizárni, hanem a parasztyermekek továbbtanulását is nehezítette, például, ki hová menjen továbbtanulni. Ennek ellenére volt egy olyan kényszer szülte kezdeményezés a háború után, amely az árva és/vagy szegény tehetséges gyermekek felkarolásával, a korábbi tehetségmentő akciók mintájára népi kollégiumokat szervezett, és számos nagy tehetségű fiatal művészt, szakembert nevelt. A „Fényes szellők” nemzedékeként ismert társaság tagjait azonban politikai praktikák miatt feláldozták, és az állam épp azokat a tehetségeket veszítette el, akik hinni akartak az új lehetőségekben, a demokráciában és a szabadságban.

A Rákosi-korszakban az államot a szovjet típusú berendezkedés átvételével próbálták átalakítani, aminek időleges eredményeit az 1956-os forradalom elsöpörte, de az iskolarendszerben az orosz iskolatípusok – elsősorban a szakképzésben – részben megmaradtak.

A szocializmus második szakaszának nyitányaként a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről megjelenő 1961. évi 3. törvény sokkal engedékenyebb hangvételű volt, illeszkedett a rendszer konszolidációs célkitűzéseire, de még mindig kemény politikai befolyást mutatott. Az oktatás és nevelés meghirdetett célja: az általános és szakmai ismeretek elsajátítása, a műveltség színvonalának emelése, a marxista-leninista világnézet és a szocialista erkölcsi felfogás megszilárdítása, törvénytisztelő állampolgárok nevelése, akik építik és védik a szocialista hazát. A parasztszaládok legnagyobb gondja ekkor a kollektivizálás, a tsz-szervezés volt. Gyermekük jövője érdekében elsősorban a tsz-ből való menekítés lehetőségével foglalkoztak, majd rövidesen éppen az oktatásban találták meg az egyik lehetséges utat. Az oktatáspolitikusok ugyanis felismerték a gyakorlati lépések szükségességét, és a 150/1963-as tantervi rendelet például már elrendelte, hogy a személyi kultusz tankönyveit cseréljék korszerű ismereteket adókra. Ugyanekkor megkezdődött az iskolarendszer korszerűsítése, a 60-as évek közepétől az új községi iskolák építése, a középiskolai kínálat növelése, és ezzel egy olyan korszak indult el, amelyben a magyar mezőgazdaság és a benne dolgozók iskolázottsága kiemelkedő eredményeket mutatott fel, és nemzetközi elismerést vívott ki. Az 1980-as évek végéig tartó időszakban az oktatást továbbra is a szocialista nevelés szellemében hirdették meg, de az iskolarendszert, az oktatáspolitikát a számos párhathározattal folyamatosan rugalmasabbá, korszerűbbé igyekeztek tenni. Ráadásul 1975-ben még a Helsinki Alapokmányt is aláírta a magyar miniszterelnök, ami lehetővé tette, hogy az alapvető szabadságjogokat elismerjék, kismértékben érvényesítsék, és a nyugati pedagógiai irányzatokat részben megismertethessék.

A magyar társadalom mobilizációjának ezek az intézkedések nyitottak utat. A mezőgazdasági szakismeretet, a nagyüzemi gazdálkodás módszereit a mezőgazdasági képzési struktúra teljessége garantálta. A termelőszövetkezetek menedzsmentjét elsősorban az agrárügyetemek és felsőfokú technikumok, főiskolák által kibocsátott szakemberek alkották, akik legtöbbször maguk is helybéli paraszti származásúak voltak. Ebben az időben egy rövid időre – ha nem is tökéletesen, de – jelentősen megerősödtek a gazdasági és a társadalmi lehetőségek, és egy újgenerációs agrárértelmiség nőtt fel, amely a régi gazdálkodó családok és a mezőgazdasági üzemekben dolgozók gyermekeiből szerveződött, és vezetésével jelentős életszínvonal emelkedés történt. A paraszti gazdaságok ugyan beolvadtak a termelőszövetkezetekbe, de az egyéni gazdálkodás egy sajátos formában, a tagok háztáji gazdálkodásában tovább élt, sőt új növényi kultúrák és vállalkozói készségek befogadására inspirálta birtokosaikat.

A magyar mezőgazdaság harmadik nagy átrendeződését az 1989-es rendszerváltást követő privatizáció okozta. Harminc évvel a rendszerváltás után már világosabban látszanak a tévedések, nevezetesen, hogy a politikai és a közigazgatási része megelőzte a gazdasági rendszerváltást. Azt is joggal feltételezhetjük, hogy nem is volt kidolgozott, világos terve a privatizációnak, hiszen a Kárpótlási Hivatalok nem tudták

következetesen betartani sem az 1945–1948-as tulajdoni lappal igazolt jogosultság, sem a termelőszövetkezetekbe lépéskor kitöltött nyilatkozatok alapján a privatizáció részesének és a visszakapott mennyiségnek a jogosultságát. Különösen nagy veszteségek érték a perifériára szorult térségek, kistelepülések lakosait. Itt az általánosan ismert következmények is mélyebb sebeket okoztak.⁹ Ennek ellenére nagy volt a lelkesedés az egykori gazdák családjában, hirtelen visszatértek a földhöz való kötődésnek az emlékei, és elsősorban azok a fiatalabb vállalkozók váltak sikeressé, akiknek a családi gyökerei mellett iskolai végzettsége is garantálta, hogy képesek lesznek jól gazdálkodni. Ők váltak a magyar mezőgazdaság elitjévé, kezükben tartva mind az anyagi, mind a helyi politikai hatalmat, de igazi erényük szaktudásukban rejlett.¹⁰ Másrészt a periférián lévő kistelepüléseken sokaknak kényszerré vált a földművelés, akár a saját kisbirtokukon, akár mások gazdaságában dolgoztak.

A mezőgazdaság szétesése előre ugyan nem volt látható, de megtörténte után is élénk tiltakozás kísérte, hiszen a Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők 1993. május 25-i közgyűlésének a felhívásában olvasható, miszerint a kormány tétlenségéről az a véleményük, hogy hozzá nem értésből vagy a nyugati országok, azok mezőgazdasága iránti téves értékelésből, politikai indíttatásból hozzájárulnak a mezőgazdaság szétzilálásához.¹¹ A súlyos vádak a saját veszteségeik indokolták. A termelő- és más szövetkezetek szétestek, a már kialakult gazdasági folyamatok megszakadtak, a korábban létező piacok, export lehetőségek megszűntek, az ipari cégeket a külföldi versenytársaik igyekeztek felvásárolni, az iparból kiszoruló munkanélküliek visszaköltöztek, de nem találtak munkalehetőségeket stb. A folyamat végén pedig elindult egy tulajdonosi szerkezetváltás, mert a kisbirtokokon, a tsz nélkül megtorpant a modernizáció. A kis területtel rendelkezők a földjüket vagy annak birtokbavételi jogát (a kárpótlási jegyeket) eladták, átengedték, és elindult az a folyamat, amely a közép-, esetenként a nagybirtokos magángazdaságok kialakulásához vezetett. Így a munkanélküliség, a szakképzettség hiánya, a periférián lévő településekről hiányzó fejlesztések együttesen rendkívül rossz anyagi viszonyokat eredményeztek. Ezt a differenciáló folyamatot az Európai Unióba lépésünk több tekintetben módosította. A hivatalos statisztikai elvárás az volt, hogy a mezőgazdaságból élők aránya a társadalomban 5% körül legyen. 2004-ben a valóságban országosan 10%-kal, bizonyos régiókban, megyékben pedig ennél jóval magasabb volt. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a hivatalos statisztika

⁹ Lácza Magdolna: A rendszerváltások hatása a szabolcs-szatmár-beregi falvakban. In: Vörös és Fehér. Társadalomtörténeti átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger, 2020. 155–175.

¹⁰ Lácza Magdolna: Hagyományok és az elit szerepe az agrármenedzsmentben. In: Hagyományok és új kihívások a tudásmenedzsmentben. Szerk. Dienesné Kovács Erzsébet, Pakurár Miklós. Debrecen, 2008. 47–67.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, XXX. 339/a. Ófehértói mezőgazdasági termelőszövetkezetek iratai. Búzakalász Mgtsz iratai, 1950–2000. 1–3. d. tsz-közgyűlések iratai

szerint is a társadalom egyötöde volt a mezőgazdaságból élők aránya. A megszépített statisztikából aztán így kimaradtak a nyugdíjasok, a segélyből élők, a foglalkozásként nem regisztrált őstermelők, az idénymunkások és a nyilvántartásban nem szereplő volt ingázó és a fiatal munkanélküliek is. Segítséget jelentett a gazdálkodóknak az uniós költségvetésből finanszírozott pályázati rendszer, és a földdel rendelkezők a mai napig kapnak földhasznosítási támogatást. Összegezve az eredményt, a munkanélküliek és az eltartottak nagy száma miatt Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében igen magas lett és maradt a mélyszegénység közelében élő lakosság száma. A már említett folyamatok mellett a megyében a föld koncentrációja kevés nagyobb birtokot eredményezett, az egyébként nem csökkenő lakosság – amely részint az idősek, másrészt a szakképzetlen roma lakosság emelkedő arányából következik –, nagyarányú munkanélküliséggel és elszegényedéssel, a szociális biztonság elvesztésével járt, és a romló infrastruktúrával és anyagi lehetőségekkel küzdő önkormányzatok egyre nehezebben boldogulnak.

A paraszti társadalmat leginkább megőrző tényező a földbirtoklás, annak nagysága, művelési színvonala. A legutóbbi rendszerváltás óta eltelt három évtized mutatói szerint egy döbbenetes visszarendeződés történt. A termőföld koncentrációja nem járt együtt ebben a megyében a nagygazdaságok kialakulásával. Mindössze húsz 1000 hektárnál nagyobb birtokról vannak adataink, és az összes szabolcsi gazdaság 95%-a 25 hektárnál kevesebb földet használó gazdák kezében van.¹²

1. sz. táblázat
A törpe- és kisbirtokok arányának visszarendeződése
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében¹³

<i>Birtokkategória</i>	<i>1895–1900</i>	<i>1935</i>	<i>2014</i>
0–5 kh Szabolcs megye	62,04%	76,6%	
0–5 ha Szabolcs-Szatmár-Bereg megye			68,02%

Az értékelés az adatok elemzését kívánja, ami különösen nehéz annak tudatában, hogy a megyehatárok változtak, mindhárom időben mások voltak, illetve a mértékegység sem azonos. A 2014-es adatot az indokolja, hogy ez az utolsó elérhető részletes statisztika, később nem tettek közzé ilyen részletező adatsorokat. Felvetődik, hogy a több mint száz évet felölelő három megyei adatot szükséges-e tovább vizsgálni, vagy

¹² Kovách Imre: Földek és emberek. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon. Budapest, 2016. (a továbbiakban Kovách, 2016.) 93., 104.

¹³ A táblázat saját szerkesztés az 1900. és 1935. évi mezőgazdasági statisztika, valamint Kovách, 2016. 93. című munkája alapján.

elégséges információt nyújtanak egy, a kilátásméletre alapozott¹⁴ vélemény megformálására. Úgy vélem, elégséges ahhoz, hogy alátámasszuk a földhöz való ragaszkodást, és belássuk a kisparcellás gazdaságok túlsúlyának a jelentőségét egy magas munkanélküliséggel rendelkező vidéken. A közepes méretű gazdaságok száma – abból következően, hogy a 25 hektár alattiak aránya 2014-ben 95% volt, és az összes tulajdonos 68%-a 5 hektár alatti területtel rendelkezett¹⁵ –, megerősíti és valóságosnak mutatja azt a tapasztalatot, miszerint falvanként csupán 1-2 módosabb mezőgazdasági vállalkozó maradt. A fentiek arra is rávilágítanak, hogy az egykori parasztság nem élte túl a 20. századot, szerencsésebb tagjai a második világháború után a mezőgazdaság különböző korszakaiban a társadalmi státuszuk, jobb anyagi helyzetüket ismereteik bővítésének, társadalmi és szakmai kapcsolataiknak köszönhetően megőrizték, átmentették vagy kialakították.

A kistelepüléseken ma élő önkormányzati vezetők új problémákkal találták szembe magukat, amelyek kezelésére, megoldására nem kaptak használható mintát, így kénytelenek saját elődeiknek a gyakorlatát felidézni. Ebből egy új jelenség nőtt ki, nevezetesen a polgármesterek új szerepkörben igyekeznek a munkanélküliségből, a szociális problémákból adódó teendőiket ellátni. Kutatásaim alapján megállapíthatom,¹⁶ hogy a határmenti térség polgármesterei jellemzően helyiek, legtöbbszörnek van saját mezőgazdasági vállalkozása, családi hagyományaikból és tanulmányaikból ismerik a gazdálkodást. A település igazgatása során adódó szociális feladatokhoz azonban nem rendelkeznek elég önerővel, így a közfoglalkoztatás adta lehetőségeket felhasználva, hivatalból települési gazdálkodásba kezdtek, mondhatjuk, hogy kényszervállalkozó polgármesterek lettek. Vezetésükkel a települések a saját intézményeik ellátására, lehetőségeinek a bővítésére a központi foglalkoztatáspolitikai eszközöket igénybe tudják venni. Ezekben a települési (szociális?) szervezetekben valójában a paraszti kultúra speciális túlélését fedezhetjük fel, amelynek hatékonyságáról, korszerűségéről, retrográd társadalmi voltáról lehet vitatkozni, de mára sok településen ez az elérhető munkalehetőség. A jövőre gondolva azonban egy sor kérdést vehetünk

¹⁴ A kilátásmélet megalkotói, Daniel Kahneman és Amos Tversky 2002-ben kaptak Nobel-díjat. Elméletük lényege, hogy szubjektív értékeléssel a döntéshozók gyakran csak valószínűsítik a várható eredményeket. Leíró, nem pedig normatív elméletük nem azt vizsgálja, hogy hogyan kellene viselkedniük az embereknek, hanem azt, hogy miként viselkednek valójában. A valós viselkedés előrejelzése nem előzetesen kialakított logikai konstrukciókon, hanem a kísérleti módszerekkel feltárt magatartási mintákon nyugszik, amely magatartási mintákba belefér az előítéletes, inkonzisztens, hüvelykujjszabályokon (becslésen) nyugvó döntés, illetve gazdasági cselekvés is. Hámos Balázs: Kísérletek és kilátások. Daniel Kahneman. Közgazdasági Szemle, 2003. szeptember, 779–799.

¹⁵ Kovách, 2016.

¹⁶ Láczy Magdolna: A szervezetfejlesztés és szervezeti kultúra kapcsolatának vizsgálata egy térség vállalkozásaiban. Taylor, 2014. 1–2. sz. 78–88.; Uő: A társadalmi tradíció és progresszió folyamatainak kapcsolódása az északkeleti régió vállalkozásaiban. Közép-Európai Közlemények, 2014. 7. sz. 93–102.

fel: Ez az önellátó gazdálkodás vajon meddig fejleszhető vagy mennyire okoz a történelemből már ismert elzárást, lemaradást? Zsákutca vagy csak a túlélésről szól? Mennyire függ egy-egy kistelepülésen élő fiatal sorsa attól, hogy az egyébként más feladatra megválasztott polgármester ért-e a mezőgazdasághoz, vannak-e gazdálkodási ismeretei, vagy van-e olyan ember, aki képes egy-egy piaci kereslettel bíró termelési kultúrát megtalálni, azt meghonosítani? A legutóbbi statisztikai adatok azt mutatják, hogy a megye gazdasága és társadalma egyelőre nem tudta a hátrányait csökkenteni, az alábbi táblázat adatai szerint jelenleg is több szempontból az ország legrosszabb helyzetű megyéje.

2. sz. táblázat
Régiós munkaerőpiaci körkép a 2020. év második negyedéről¹⁷

	<i>Hajdú-Bihar</i>	<i>Jász-Nagykun-Szolnok</i>	<i>Szabolcs-Szatmár-Bereg</i>	<i>Észak-Alföldi régió</i>	<i>Országos</i>
A munkanélküliségi ráta	4,9 %	7,4%	8,7% (országosan a legmagasabb)	7%	3,7%
A munkanélküliek száma	11,8 ezer fő	11,9 ezer fő	22,3 ezer fő (országosan a legmagasabb)	46,0 ezer fő	214,2 ezer fő
Pályakezdő álláskereső	2530 fő	1535 fő	3898 fő (BAZ megye után második)	7963 fő (országosan legmagasabb)	26 054 fő
A teljes munkaidőben dolgozók bruttó bére	315 473 Ft	314 474 Ft	265 339 Ft (országosan legalacsonyabb)	297 194 Ft	384 219 Ft

Vannak pozitív eredmények is, elsősorban a városok jobb foglalkoztatási adataira gondolhatunk. Nyíregyházán a több éve ismétlődő reprezentatív vizsgálat adatai szerint a foglalkoztatottság az országos átlaghoz közelít.¹⁸

¹⁷ Saját szerkesztés a KSH 2020. 2. negyedévi adatai alapján.

¹⁸ R. Fedor Anita: Foglalkoztatási helyzetkép és a munkával való elégedettség jellemzői. Nyíregyháza, 2018. Acta Medicinae et Sociologica, Vol. 9. No. 27. 33–57.
http://epa.oszk.hu/02500/02535/00020/pdf/EPA02535_acta_med_2018_27_033-057.pdf
Letöltés: 2020. 10. 12. A tanulmány a Nyíregyháza város életminősége – Háztartáspanel kutatás Egészségi állapot felmérése keretében készült.

3. sz. táblázat
A nyíregyházi foglalkoztatás szerinti megoszlása 2017-ben¹⁹

Folyamatos, normál foglalkoztatás (napi 8 óra, heti 40 óra, kinevezéssel)	76,3%
Meghatározott időre szóló szerződéssel	8,1%
Részmunkaidőben	5,5%
Közmunka program keretében	1,9%
Alkalmi munka, szerződés nélkül	2,3%
Egyéb	5,8%

A városok elszívó hatása nyilvánvalóan érvényesül, és a kistélepeleken ennek érezhetően negatív hatása van. A lakosság megtartásának a lehetőségei csökkennek, a szakképzett, fiatalok elköltöznek, bár gyakran látogatják családjukat, esetleg még gazdálkodnak is. A kistélepelesek létszáma viszont az országos trendekhez képest kisebb mértékben csökkent, sőt a gyermeklétszám is nő. Ez a roma lakosság beköltözéséből, a nagycsaládos életformájuk megtartásából adódik. A hátrányos helyzetet azonban elsősorban nem szociokulturális tényezők okozzák, hanem az ezt kialakító vagy erősítő szegénység, iskolázatlanság, hogy generációk nőttek fel munkanélküliként, ami magával hozta az infrastruktúra romlását, az itt élők iskolázottságának visszaesését, a hátrányos, sőt halmozottan hátrányos helyzetűek számának növekedését.

A társadalmi helyzet és az iskolázottság összefüggései

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a 20. században az ország periferiájára került mind földrajzi, mind gazdasági értelemben. A rendszerváltás sem változtatott ezen, hiszen a munkanélküliség, a halmozottan hátrányos helyzetben élő népesség, az aluliskolázottak számának a növekedése az itt élők életminőségének a beszűkülését eredményezte. Ez együtt járt a gyermekek oktatási kilátásának a romlásával, miközben a legtöbb gazdasági tevékenység tudásigényesebbé vált, folyamatos továbbképzést igényel. A képzetlenség az egyik legfőbb oka annak, hogy a munkavállaláshoz szükséges alapkészségekkel nem rendelkező munkaképes emberek munkanélküliek maradnak. Így az oktatás, a szaktudás megszerzése közvetlenül gazdasági tényezővé vált. Csakhogy a kistélepeleken élők számos, a szegénységükhöz vezető – esetenként tőlük független – okból váltak hátrányos helyzetűekké, amely a gazdasági, szociális, egészségügyi, oktatási problémák halmozódásával akár halmozottan hátrányos létet is eredményezett. Az elszegényedés sajnos nem az utóbbi évtizedekben kezdődött, és mint a fenti-

¹⁹ Uo. 35. A táblázat a megkérdezett nyíregyháziak válaszai alapján készült.

ekből kiderül, bizonyos régiókat, perifériális területeket, köztük különösen az észak-keleti térségeket sújtotta.

Szegénynek minősül, az Eurostat meghatározott adatok figyelembevételével végzett számításai alapján, az a háztartás, ahol a mediánjövedelem²⁰ 60%-a alatti jövedelemből élnek. Ám a hátrányos helyzetnek ez csak az egyik, bár talán legfontosabb jellemzője. A hátrányos helyzet fogalmát viszont több szempont figyelembevételével definiálták az Európai Unióban, hogy ez alapján ítélhessenek meg az érintettek számára különböző alapokból támogatásokat. Értelemszerűen a magyar jogi szabályozás is megszületett 2013-ban, de azóta bizonyos részei módosultak.²¹ A hátrány megállapítása mindig viszonyítás alapján történik, ebből adódóan több területet is érinthez, oktatást, munkaerő-piaci elhelyezkedési lehetőségek sérülését, esetleg területi leszakadási veszélyeztetettségét, és ha ezek az élet különböző területein egyszerre jelentkeznek, akkor halmozottan hátrányos helyzetről beszélünk. A kistelepüléseken felnövő generációk nagy része az utóbbiakhoz sorolható, így elsősorban az oktatás szempontjából vizsgáljuk, hogy mennyire van meg a gazdasági és társadalmi integrációjukra a lehetőségük.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók számában is az ország legkedvezőtlenebb adataival rendelkezik, ebben a negatív első helyezésben megelőzzük Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyét. Az utolsó helyezés következményeinek egy példája: Itt volt 2018-ban országosan a legmagasabb a munkanélküliek és a közmunkások aránya is.²² Az alábbi táblázatból az is kiderül, hogy ez milyen módon érinti a megye tanulóifjúságát.

²⁰ Míg az átlagjövedelem számítása során egyforma súllyal esik latba az összes megkérdezett jövedelme az átlag kiszámításánál, a mediánjövedelem annak a bérét jelenti, aki száz, reprezentatív módszerrel kiválasztott emberből épp közepes szinten keres. Az átlagos magyar jövedelmi helyzetet az átlagbérnél jobban tükröző mediánjövedelem Magyarországon a teljes munkaidőben dolgozók esetében az átlagbérenek csak a 78%-a. <https://qubit.hu/2019/06/26/nem-annyian-vannak-es-nem-annyit-keresnek-a-magyar-munkavallalok-mint-amennyit-a-ksh-adatai-sugallnak> Letöltés: 2020. 08. 01.

²¹ 1993. évi LXXIX. törvény 121.§-a szerint hátrányos helyzetű gyermek, tanuló: az, akinek családi körülményei, szociális helyzete miatt rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát a jegyző megállapította; halmozottan hátrányos helyzetű tanulók között az egyedüli különbség nem a család szociális helyzete – amely azonos mindkét célcsoportnál –, hanem a szülők iskolai végzettségében mutatkozó különbség. 1993. évi LXXIX. törvény 121. §-ában foglaltak szerinti szabályozás, illetve az ezt 2013. szeptember 1-én módosuló törvényi szabályozás (a 2013. évi XXVII. törvény 45. §-ában meghatározottak alapján) a gyermekvédelemről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 67/A. §-ának módosítása alapján a jogszabály a szociális és az oktatási ágazat számára is meghatározza, hogy kiket is sorolunk a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek, tanulók kategóriájába 2013 szeptemberétől.

²² A közoktatás indikátorrendszere, 2019. Szerk. Varga Júlia. Budapest, 2019. (a továbbiakban Varga, 2019.) 50–51.

4. sz. táblázat
A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya
a különböző korosztályokban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében
és országosan 2015–2018 között²³

	<i>Alapfokú oktatás %</i>		<i>%</i>	<i>Középfokú oktatás %</i>		<i>Felsőfokú oktatás %</i>
Év	HH	HHH	Összesen	HH	HHH	HH és HHH
<i>Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében</i>						
2015	34,3	27,8	62,1	39,5	12,4	24,5
2016	34,6	25,9	60,5	40	13,7	23,9
2017	33,4	24,6	58	38,8	13,1	22,7
2018	33,9	23	56,9	37,1	12,4	21,4
<i>Országosan</i>						
2015	16,1	9,3	25,4	9,1	3,7	2,5
2016	15,3	8,6	23,9	8,5	3,9	1,3
2017	14,7	8	22,7	7,6	3,7	1
2018	13,7	6	19,6	6,7	3,4	

Visszatérve a Balogh István által megjelölt két szemponthoz, az anyagi és a társadalmi lehetőségek vizsgálatához, azt hiszem, belátható a jövő nemzedékének a kiszolgáltatottsága. Sajnos nem mondhatunk el sokkal jobbkat a társadalmi esélyekről sem. 2011 és 2016 között az egész oktatási struktúrát érintő törvények születtek, és többször generálisan megváltoztatták az oktatás szervezeti felépítését, tematikáját, jogállását. Körzetesítésekkel megszűntek a kisiskolák, az önkormányzatoktól előbb egy állami központi fenntartó, a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ vette át az oktatási intézményeket, és a legutóbbi statisztikák szerint az állami általános iskolák kissé csökkenő száma mellett intenzíven szaporodnak az egyházi és egyéb (magán, alapítványi?) fenntartású oktatási intézmények. A szakmai feltételek nem mindenütt megfelelőek, elsősorban azért, mert szakmai tárgyak oktatásához hiányos a szakos ellátottság, különösen az egyéb fenntartású szakközépiskolákban. Külön fontos megemlíteni, hogy van-e a nyolc osztályt elvégző hátrányos helyzetűeknek továbbtanulási motivációja és esélye. E téren a vizsgált megyében a körülményekhez képest van egy ígéretesnek mondható eredmény. Azok a roma származású gyerekek, akik az általános

²³ Saját szerkesztés Varga, 2019. és az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet és a KSH vonatkozó adatsorai alapján.

nos iskola után továbbtanulnak, elsősorban a szakközépiskolákban folytatják, és itt egy jelentős, közel 50%-os emelkedés történt 2008–2018 között.

Megjegyzendő, hogy 2016 előtti szakmunkásképzőket szervezték át szakközépiskolákká, és ezek nem tévesztendőek össze a korábban hasonló nevű, a mostani szakgimnáziumokkal.

Összegzés

Ha megvitathatnám a most leírt tényeket és gondolatokat Balogh Istvánnal, szomorúan mondanám, hogy történtek jószándékú kezdeményezések, voltak félresiklott, értelmetlen küzdelmek, de a paraszti művelődés már a múlté lett. Annak ellenére így van ez, hogy a kistelepüléseken élő deprivált rétegek számára ma is a megélhetéshez a mezőgazdaság ad segítséget, hogy az életmódunkban, a hagyományainkban, az ételinkben és az ünnepi szokásainkban megmaradtak a sok száz éves normáink, szívesen elevenítjük fel ezeket ünnepnapokon, de már nem beszélhetünk elemi, nem közösségi és főleg nem általános paraszti kultúráról, művelődésről. Viszont a jövő mindig a fiataloké!

Az itt élő fiataloknak gyakorlatilag csak egy esetben lehet reménye, esélyegyenlősége, ha az oktatásügy fejlesztésével kiegészíthetővé válna az ingerszegény családi háttérük, társadalmi környezetük. A hátrányos helyzetű tanulók társadalmi boldogulásának esélyeit sokkal inkább meghatározza, hogy mi történik velük az oktatási rendszerben, mint egy átlagos középosztálybeli családban felnőtt tanulóét, és a most az oktatásba történő befektetés eldöntheti, hogy néhány év múlva ezek a gyermekek részt tudnak-e vállalni a közteherviselésből vagy szociális ellátásra szorulnak.

Dr. Balogh István